https://doi.org/10.59849/3006-1342.2026.1.58
UOT 372.8:355

Müjkan Əbdüləli qızı Məmmədzadə
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Milli Müdafiə Universitetinin Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu
E-mail: mujkan@mail.ru

MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK KONTEKSTİNDƏ HƏRBİ PEDAQOJİ KADRLARIN FƏALİYYƏTİNİN TARİXİNƏ BAXIŞ

Müasir dövrdə milli təhlükəsizlik və hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti ölkələrin strateji inkişafında həlledici rol oynayır. Aparılmış tədqiqatda hərbi pedaqoji fəaliyyətin tarixi inkişaf mərhələləri – qədim dövrlərdən müstəqil Azərbaycan dövrünə qədər – sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, hərbi pedaqoji kadrlar dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsində yalnız bilik və bacarıqların ötürülməsi funksiyasını yerinə yetirməmiş, həm də ideoloji dayanıqlığın, milli şüurun və strateji düşüncənin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışlar. Qədim və orta əsrlərdə dövlət ideologiyasına uyğun formalaşan pedaqoji yanaşmalar, yeni dövrdə institusional və elmi əsaslar, sovet dövründə ideoloji tərbiyə və müstəqillik dövründə milli-mənəvi prinsiplərə söykənən yanaşmaların təhlili hərbi pedaqoji fəaliyyətin tarixi kontinuitetini və adaptasiya qabiliyyətini ortaya qoyur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti ilk dəfə milli təhlükəsizliyin tarixi və müasir çağırışları prizmasından mərhələli şəkildə təhlil edilmiş, tarixi təcrübə ilə müasir təhlükəsizlik ehtiyacları arasında elmi əsaslandırılmış əlaqə müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda iş, müstəqil Azərbaycan şəraitində hərbi pedaqoji fəaliyyətin peşəkarlıq, milli şüur və strateji liderlik kimi funksiyalarını əhatə edərək konseptual yanaşma formalaşdırmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti həm hərbi təhsil sistemində pedaqoji proqramların və metodların təkmilləşdirilməsi, həm də şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji hazırlığının gücləndirilməsi ilə bağlıdır. İqtisadi səmərəsi isə effektiv pedaqoji fəaliyyətin orduda hazırlıq səviyyəsini yüksəldərək resursların səmərəli istifadəsini təmin etməsində özünü göstərir. Nəticədə iş, milli təhlükəsizlik və hərbi pedaqoji fəaliyyətdə tarixi təcrübənin elmi əsaslarla istifadəsi və müasir çağırışlara uyğun strategiyaların tətbiqi üçün nəzəri-praktiki əsas yaradır.

Açar sözlər: hərbi pedaqoji kadrlar, milli təhlükəsizlik, tarixi təcrübə, peşəkar hazırlıq, ideoloji dayanıqlıq, strateji düşüncə

Giriş

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində milli təhlükəsizlik anlayışı dinamik və çoxşaxəli xarakter alaraq yalnız hərbi-siyasi müstəvidə deyil, sosial, ideoloji, informasiya və humanitar ölçülərdə də təzahür edir. Dövlətlərin davamlı inkişafı, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, cəmiyyətin daxili sabitliyinin təmin edilməsi milli təhlükəsizlik strategiyalarının əsas prioritetləri sırasında yer alır. Bu strategiyaların uğurla reallaşdırılması isə bilavasitə insan kapitalının, xüsusilə də peşəkar hərbi kadrların hazırlanması və onların fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə şərtlənir.

Hərbi kadr hazırlığı sistemində xüsusi yer tutan hərbi pedaqoji kadrlar ordunun intellektual potensialının, döyüş qabiliyyətinin və mənəvi-psixoloji dayanıqlığının formalaşmasında mühüm rol oynayırlar. Onların fəaliyyəti yalnız bilik və bacarıqların

ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda milli ideologiyanın, vətənpərvərlik ruhunun və dövlətə sədaqət prinsipinin gələcək nəsillərə aşılanmasını təmin edir. Bu baxımdan hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti milli təhlükəsizlik sisteminin mühüm institusional və funksional elementlərindən biri kimi çıxış edir.

Tarixi inkişaf prosesinə nəzər saldıqda aydın olur ki, hərbi pedaqoji fəaliyyət dövlətlərin hərbi-siyasi gücünün formalaşmasında hər zaman həlledici amil olmuşdur. Qədim dövrlərdən başlayaraq orta əsrlər və yeni dövr mərhələlərində hərbi təlim və tərbiyə sistemləri dövlətin təhlükəsizlik siyasətinə uyğun şəkildə təşkil edilmiş, bu prosesdə pedaqoji kadrların rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin məzmunu, metodları və ideoloji istiqamətləri dəyişsə də, onların milli təhlükəsizliyin təminində oynadığı əsas rol sabit qalmışdır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik dövründə milli təhlükəsizlik konsepsiyasının formalaşması və milli ordu quruculuğu prosesinin sürətlənməsi hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinə yeni məzmun və funksional tələblər gətirmişdir. Müasir dövrdə bu kadrlar yalnız klassik hərbi biliklərin ötürücüsü deyil, həm də informasiya müharibələri, psixoloji təhlükəsizlik və strateji düşüncə sahələrində peşəkar kompetensiyalara malik mütəxəssislər kimi çıxış etməlidirlər.

Məhz bu baxımdan milli təhlükəsizlik kontekstində hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin tarixi inkişaf yolunun araşdırılması elmi və praktik əhəmiyyət daşıyır. Tarixi təcrübənin sistemli təhlili bu sahədə mövcud ənənələrin, uğurlu modellərin və problemlərin müəyyənləşdirilməsinə, həmçinin müasir şəraitdə hərbi pedaqoji fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış nəticələrin əldə olunmasına imkan verir.

1. Qədim dövrlərdən yeni dövrədək hərbi pedaqoji fəaliyyətin tarixi inkişaf mərhələləri.

Hərbi pedaqoji fəaliyyətin formalaşması bəşər sivilizasiyasının ilkin dövlətçilik mərhələləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Tarixi inkişaf prosesində dövlətlərin təhlükəsizlik ehtiyacları gənc nəslin hərbi təlim və tərbiyəsinin sistemli şəkildə təşkilini zəruri etmiş, bu isə hərbi pedaqoji fəaliyyətin ilkin formalarının yaranmasına şərait yaratmışdır. Qədim dövrlərdə hərbi hazırlıq təsadüfi xarakter daşımamış, əksinə, dövlətin siyasi və hərbi strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış etmişdir. Bu baxımdan hərbi təlim-tərbiyə fəaliyyəti yalnız döyüş bacarıqlarının formalaşdırılmasına deyil, eyni zamanda kollektiv davranış normalarının, intizamın və dövlətə sədaqət anlayışının aşılanmasına yönəlmişdir.

Qədim Yunanıstanda, xüsusilə Sparta polisində tətbiq edilən hərbi-tərbiyə modeli bu sahədə klassik nümunə kimi qiymətləndirilir. Sparta sistemində gənclərin fiziki hazırlığı, döyüş vərdişləri və kollektiv məsuliyyət hissi erkən yaşlardan məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılırdı. Bu modeldə hərbi pedaqoji fəaliyyət dövlət nəzarəti altında həyata keçirilir, fərdi maraqlar ümumi təhlükəsizlik və dövlət mənafeyinə tabe edilirdi. Tarixi mənbələr göstərir ki, bu cür sistemli hərbi tərbiyə mexanizmi Sparta dövlətinin uzun müddət hərbi üstünlüyünü qorumasında mühüm rol oynamışdır [5, s.128].

Orta əsrlər dövründə hərbi pedaqoji fəaliyyətin məzmunu və istiqamətləri dövrün dini, siyasi və feodal münasibətləri ilə şərtlənmişdir. Şərq və Qərb sivilizasiyalarında hərbi təlim-tərbiyə sistemi təkcə döyüş hazırlığını deyil, eyni zamanda ideoloji və mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasını da əhatə etmişdir. Bu mərhələdə hərbi pedaqoji kadrlar yalnız təlimçi funksiyasını deyil, həm də ideoloji tərbiyəçi rolunu yerinə yetirmiş, dövlətin və hakim sinfin maraqlarını qoruyan əsas sosial qruplardan biri kimi çıxış etmişdir.

Xüsusilə Səlcuqlu və Osmanlı dövlətlərində hərbi pedaqoji fəaliyyət sistemli və institusional xarakter almışdır. Osmanlı imperiyasında yeniçəri ocaqları çərçivəsində həyata keçirilən hərbi təlim-tərbiyə prosesi fiziki hazırlıqla yanaşı, dini-əxlaqi dəyərlərin, itaətkarlığın və dövlətə sədaqətin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Bu sistemdə hərbi

müəllim və tərbiyəçilər dövlət ideologiyasının daşıyıcısı kimi çıxış edir, imperiyanın hərbi-siyasi sabitliyinin qorunmasında mühüm rol oynayırdılar. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, orta əsr Şərqində hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti yalnız hərbi üstünlüyün deyil, eyni zamanda daxili təhlükəsizliyin təminində də həlledici amillərdən biri olmuşdur [1, s. 422].

Yeni dövrə keçidlə birlikdə hərbi pedaqoji fəaliyyətin məzmununda və təşkilati strukturunda mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. XVIII–XIX əsrlərdə Avropa dövlətlərində və Rusiya imperiyasında mərkəzləşmiş milli orduların formalaşması hərbi kadr hazırlığının elmi əsaslarla qurulmasını zəruri etmişdir. Bu mərhələdə hərbi akademiyaların, kadet korpuslarının və ixtisaslaşmış hərbi məktəblərin yaradılması hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin institusionallaşmasına səbəb olmuşdur. Hərbi təhsil sistemi artıq təsadüfi təlimlərə deyil, elmi-pedaqoji prinsiplərə əsaslanan planlı fəaliyyətə çevrilmişdir.

Rusiya imperiyasında hərbi pedaqogikanın nəzəri və metodoloji əsaslarının formalaşması zabit hazırlığında pedaqoji yanaşmaların əhəmiyyətini artırmışdır. Zabitlərin yalnız döyüş bacarıqlarına deyil, eyni zamanda liderlik keyfiyyətlərinə, qərarvermə və idarəetmə bacarıqlarına malik olması əsas məqsəd kimi müəyyən edilmişdir. Bu yanaşma sonradan Sovet hərbi təhsil sisteminin formalaşmasına ciddi təsir göstərmiş, hərbi pedaqoji fəaliyyətin dövlət təhlükəsizliyinin ideoloji və təşkilati dayaqlarından birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır.

Yeni dövrdə hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti artıq dar mənada təlim funksiyası ilə məhdudlaşmamış, strateji düşüncənin, peşəkar liderliyin və intellektual hazırlığın formalaşdırılmasını da əhatə etmişdir. Hərbi nəzəriyyəçilər bu mərhələdə müharibənin yalnız fiziki güclə deyil, bilik, təşkilatçılıq və mənəvi üstünlüklə də qazanıldığını vurğulamışlar. Xüsusilə tədqiqatçıların irəli sürdüyü nəzəri müddəalar hərbi pedaqoji fəaliyyətin strateji əhəmiyyətini elmi şəkildə əsaslandırmışdır [3, s. 454-455].

Qədim dövrlərdən yeni dövrədək hərbi pedaqoji fəaliyyətin təkamülü göstərir ki, bu sahə hər zaman milli təhlükəsizlik sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. Tarixi inkişaf prosesində hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti dövlətlərin hərbi gücünün formalaşmasına, ideoloji sabitliyin qorunmasına və təhlükəsizlik strategiyalarının reallaşdırılmasına birbaşa təsir göstərmişdir.

2. Sovet dövründə hərbi pedaqoji fəaliyyət və ideoloji təhlükəsizlik.

XX əsrin böyük bir hissəsini əhatə edən Sovet dövrü hərbi pedaqoji fəaliyyətin ideoloji təhlükəsizlik kontekstində sistemli və mərkəzləşdirilmiş şəkildə təşkil olunduğu mərhələ kimi səciyyələnir. Sovet İttifaqında milli təhlükəsizlik anlayışı yalnız hərbi-siyasi müdafiə ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda ideoloji sabitliyin və sosial nəzarətin təmin edilməsini də əhatə etmişdir. Bu baxımdan hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti dövlət təhlükəsizliyinin ideoloji komponentinin əsas icra mexanizmlərindən biri kimi çıxış etmişdir. Hərbi təhsil və tərbiyə prosesi marksizm-leninizm ideologiyasına əsaslanaraq qurulmuş, pedaqoji fəaliyyətin məqsədi yalnız peşəkar hərbçi hazırlamaq deyil, eyni zamanda sovet dünyagörüşünə sadiq, ideoloji baxımdan möhkəm kadrlar formalaşdırmaq olmuşdur.

Sovet hərbi təhsil sistemində hərbi pedaqoji fəaliyyət mərkəzləşdirilmiş idarəetmə prinsipləri əsasında təşkil edilirdi. Hərbi akademiyalar, ali hərbi məktəblər və ixtisaslaşmış tədris müəssisələri vahid tədris planları və proqramlar əsasında fəaliyyət göstərir, pedaqoji kadrların ideoloji hazırlığı xüsusi nəzarət altında saxlanılırdı. Bu dövrdə hərbi müəllimlərin və tərbiyəçilərin fəaliyyəti yalnız tədris funksiyası ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda siyasi maarifləndirmə və ideoloji tərbiyə vəzifələrini də əhatə edirdi. Sovet pedaqoji ədəbiyyatında hərbi təhsil prosesinin əsas məqsədlərindən biri kimi "ideoloji dayanıqlı şəxsiyyətin formalaşdırılması" xüsusi vurğulanırdı [6].

Hərbi pedaqoji fəaliyyətin ideoloji təhlükəsizliklə əlaqəsi Sovet ordusunda siyasi hazırlıq institutunun yaradılması ilə daha da güclənmişdir. Siyasi rəhbərlər və hərbi

pedaqoqların birgə fəaliyyəti nəticəsində şəxsi heyətin siyasi savadlılığı, dövlətə və partiyaya sədaqəti sistemli şəkildə formalaşdırılırdı. Bu prosesdə dərslər, siyasi məşğələlər, təbliğat materialları və kollektiv tədbirlər geniş istifadə olunurdu. Sovet rəhbərliyi ideoloji sabitliyi ordunun döyüş qabiliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qiymətləndirir və hərbi pedaqoji kadrların bu sahədəki roluna xüsusi önəm verirdi.

Sovet dövründə hərbi pedaqoji fəaliyyətin elmi-metodoloji əsasları da inkişaf etdirilmişdir. Hərbi pedaqogika müstəqil elmi sahə kimi formalaşmış, bu sahədə nəzəri tədqiqatlar aparılmış, dərsliklər və metodik vəsaitlər hazırlanmışdır. Hərbi pedaqoji kadrların hazırlanmasında psixoloji dayanıqlıq, kollektivçilik və intizam kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılması əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur. Bu yanaşma ideoloji təhlükəsizliyin qorunması baxımından effektiv mexanizm kimi qiymətləndirilmişdir [4, s. 17-18].

Bununla yanaşı, sovet hərbi pedaqoji sisteminin ideoloji yönümlülüyü müəyyən məhdudiyyətlər də yaratmışdır. Pedaqoji fəaliyyətin sərt ideoloji çərçivələrə salınması yaradıcılıq təşəbbüslərinin məhdudlaşmasına, alternativ pedaqoji yanaşmaların tətbiq imkanlarının azalmasına səbəb olmuşdur. Elmi tədqiqatlarda qeyd olunur ki, ideoloji prioritetlərin həddindən artıq üstün tutulması bəzən hərbi pedaqoji fəaliyyətin praktiki səmərəliliyinə mənfi təsir göstərmişdir. Bununla belə, sovet hərbi pedaqoji sistemi kütləvilik, planlılıq və intizam baxımından yüksək təşkilatlanma səviyyəsi ilə seçilmişdir.

Sovet İttifaqının çoxmillətli strukturu şəraitində hərbi pedaqoji fəaliyyət eyni zamanda vahid sovet identikliyinin formalaşdırılmasına xidmət etmişdir. Milli xüsusiyyətlər ikinci plana keçirilmiş, vahid ideoloji məkan yaradılması əsas məqsəd kimi müəyyən edilmişdir. Bu yanaşma ideoloji təhlükəsizliyin mərkəzləşdirilmiş şəkildə təmin olunmasına şərait yaratsa da, milli-mədəni müxtəlifliyin pedaqoji fəaliyyətdə nəzərə alınmasını məhdudlaşdırmışdır.

Sovet dövrünün son mərhələlərində beynəlxalq siyasi vəziyyətin dəyişməsi, informasiya təsirinin artması və ideoloji böhranın dərinləşməsi hərbi pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyinə də təsir göstərmişdir. İdeoloji təhlükəsizlik mexanizmlərinin zəifləməsi şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətində müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu proseslər Sovet İttifaqının dağılması ərəfəsində hərbi pedaqoji sistemin transformasiyasının zəruriliyini üzə çıxarmışdır.

Beləliklə, Sovet dövründə hərbi pedaqoji fəaliyyət milli təhlükəsizlik anlayışının ideoloji komponenti ilə üzvi şəkildə bağlı olmuşdur. Hərbi pedaqoji kadrlar sovet təhlükəsizlik sistemində yalnız təlimçi deyil, eyni zamanda ideoloji sabitliyin təminatçısı funksiyasını yerinə yetirmişlər. Bu tarixi mərhələnin təhlili müasir dövrdə hərbi pedaqoji fəaliyyətin ideoloji və peşəkar balansının düzgün qurulması baxımından mühüm elmi nəticələr çıxarmağa imkan verir.

3. Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasında hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi milli təhlükəsizlik sisteminin bütün komponentlərində, o cümlədən hərbi təhsil və pedaqoji kadrların fəaliyyətində keyfiyyətcə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Müstəqilliyin ilk illərində ölkənin üzləşdiyi mürəkkəb hərbi-siyasi vəziyyət, ərazi bütövlüyünə qarşı təhdidlər və institusional boşluqlar hərbi kadr hazırlığı sahəsində təxirəsalınmaz və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Bu şəraitdə hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti yalnız təlim-tərbiyə funksiyası daşımamış, eyni zamanda milli təhlükəsizliyin təmin edilməsində strateji əhəmiyyət kəsb edən bir fəaliyyət sahəsinə çevrilmişdir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasında hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin əsas ideoloji dayağı milli dövlətçilik prinsipləri, suverenlik, ərazi bütövlüyü və vətənpərvərlik ideyaları olmuşdur. Sovet dövründən miras qalmış mərkəzləşdirilmiş və ideoloji yönümlü hərbi təhsil modelindən mərhələli şəkildə imtina edilərək milli maraqlara

uyğun yeni pedaqoji yanaşmalar formalaşdırılmışdır. Bu prosesdə hərbi pedaqoji kadrların qarşısında duran əsas vəzifə müasir hərbi biliklərə malik, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərə sadiq peşəkar zabit heyətinin hazırlanması olmuşdur. Professor H.Əhmədov qeyd edir ki, hərbi təhsilin milli təhlükəsizlik konsepsiyası ilə uzlaşdırılması bu sahədə aparılan islahatların əsas istiqamətini təşkil etmişdir [2].

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən hərbi təhsil müəssisələrinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin institusional əsaslarını möhkəmləndirmişdir. Milli Müdafə Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələri, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının və digər ixtisaslaşmış təhsil müəssisələrində həyata keçirilən tədris prosesi milli və beynəlxalq təcrübənin sintezinə əsaslanmışdır. Bu mərhələdə hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti yalnız təlim proqramlarının icrası ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda elmi-tədqiqat və metodiki fəaliyyətin inkişafını da əhatə etmişdir. Hərbi pedaqoji kadrların elmi potensialının artırılması müasir təhlükəsizlik çağırışlarına adekvat cavab vermək baxımından prioritet məsələ kimi müəyyən edilmişdir.

Müstəqillik dövründə hərbi pedaqoji fəaliyyətin məzmununda mühüm yeniliklərdən biri milli-mənəvi tərbiyənin sistemli şəkildə gücləndirilməsi olmuşdur. Vətənpərvərlik tərbiyəsi, tarixi yaddaşın qorunması və dövlətçilik ənənələrinin təbliği hərbi pedaqoji fəaliyyətin əsas komponentlərinə çevrilmişdir. Bu istiqamətdə aparılan pedaqoji işlər şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji dayanıqlığının artırılmasına, müasir müharibə şəraitində informasiya və psixoloji təhdidlərə qarşı müqavimətinin gücləndirilməsinə xidmət etmişdir. Elmi ədəbiyyatda vurğulanır ki, mənəvi-psixoloji hazırlıq hərbi təhlükəsizliyin təminində texniki üstünlüklərlə yanaşı mühüm əhəmiyyət daşıyır [7].

Son illərdə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində həyata keçirilən islahatlar hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinə yeni tələblər irəli sürmüşdür. NATO standartlarına uyğunlaşdırma, müasir idarəetmə və liderlik modellərinin tətbiqi, rəqəmsal texnologiyaların tədris prosesinə inteqrasiyası hərbi pedaqoji fəaliyyətin keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçidini təmin etmişdir. Bu şəraitdə hərbi pedaqoji kadrlar yalnız bilik ötürücüsü deyil, eyni zamanda strateji düşüncə, qərarvermə və adaptiv liderlik bacarıqlarının formalaşdırılmasında aparıcı rol oynayan mütəxəssislər kimi çıxış edirlər.

2020-ci il Vətən müharibəsi Azərbaycan Respublikasında hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin real nəticələrini nümayiş etdirən mühüm tarixi mərhələ olmuşdur. Müharibə zamanı şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji hazırlığı, peşəkarlığı və müasir döyüş bacarıqları uzunmüddətli hərbi pedaqoji fəaliyyətin sistemli nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Bu təcrübə göstərdi ki, milli təhlükəsizliyin təminində hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti strateji xarakter daşıyır və davamlı şəkildə təkmilləşdirilməlidir.

Ümumiyyətlə, müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasında hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti milli təhlükəsizlik strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi formalaşmışdır. Bu fəaliyyət sahəsi müasir təhlükəsizlik çağırışlarına cavab verən peşəkar kadrların hazırlanmasını, milli ideoloji dayanıqlığın möhkəmləndirilməsini və ordunun döyüş qabiliyyətinin artırılmasını təmin edən əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir.

4. Müasir çağırışlar və tarixi təcrübənin əhəmiyyəti.

Müasir dövrdə beynəlxalq təhlükəsizlik mühitinin kəskin şəkildə dəyişməsi hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinə qoyulan tələbləri əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Qloballaşma prosesləri, regional münaqişələrin transformasiyası, hibrid müharibə modellərinin geniş yayılması və informasiya texnologiyalarının hərbi sahəyə intensiv inteqrasiyası milli təhlükəsizlik anlayışına yeni məzmun qazandırmışdır. Bu şəraitdə hərbi pedaqoji fəaliyyət artıq yalnız klassik döyüş hazırlığının təmin edilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda informasiya təhlükəsizliyi, psixoloji dayanıqlıq, strateji kommunikasiya və

adaptiv liderlik kimi komponentləri də əhatə edir. Məhz bu kontekst hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin tarixi təcrübə əsasında yenidən dəyərləndirilməsini zəruri edir.

Müasir təhlükəsizlik çağırışlarının əsas xüsusiyyətlərindən biri müharibənin fiziki məkanla yanaşı informasiya və idrak müstəvilərində də aparılmasıdır. İnformasiya müharibələri və psixoloji təsir mexanizmləri şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti tarixi təcrübəyə əsaslanaraq şəxsi heyətin psixoloji hazırlığının gücləndirilməsinə, stressə davamlılığın və kritik düşünmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına yönəlməlidir. Elmi araşdırmalarda qeyd olunur ki, müasir hərbi münaqişələrdə qələbənin əldə olunması təkcə texniki üstünlüklə deyil, insan faktorunun səmərəli idarə olunması ilə də sıx bağlıdır [8, s. 118].

Tarixi təcrübə göstərir ki, hərbi pedaqoji fəaliyyətin effektivliyi onun dövrün təhlükəsizlik çağırışlarına uyğunlaşma qabiliyyəti ilə müəyyən olunur. Qədim və orta əsrlərdə hərbi tərbiyənin dövlət ideologiyası ilə vəhdəti, yeni dövrdə elmi əsaslara söykənən institusional yanaşmalar və sovet mərhələsində mərkəzləşdirilmiş ideoloji sistem hərbi pedaqoji fəaliyyətin müxtəlif tarixi modellərini formalaşdırmışdır. Bu modellərin təhlili müasir şəraitdə hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətində hansı elementlərin saxlanılmalı, hansılarının isə transformasiya edilməli olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Azərbaycan tədqiqatçıları vurğulayırlar ki, tarixi davamlılıq və müasir innovasiyaların sintezi hərbi təhsil sisteminin dayanıqlı inkişafının əsas şərtidir [2].

Müasir dövrdə milli təhlükəsizlik strategiyalarında insan kapitalının rolu xüsusi önəm kəsb edir. Bu baxımdan hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti yalnız peşəkar hərbçilərin hazırlanmasına deyil, eyni zamanda milli ideoloji dayanıqlığın qorunmasına xidmət etməlidir. Qloballaşma şəraitində milli identikliyin zəifləməsi təhlükəsi hərbi pedaqoji fəaliyyətdə vətənpərvərlik tərbiyəsinin sistemli şəkildə gücləndirilməsini tələb edir. Tarixi təcrübə göstərir ki, milli-mənəvi dəyərlərə söykənən hərbi tərbiyə modeli ordunun döyüş ruhunun və daxili birliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının müasir hərbi təhlükəsizlik siyasətində tarixi təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ölkənin yaxın tarixi, xüsusilə 2020-ci il Vətən müharibəsi göstərdi ki, uzunmüddətli hərbi pedaqoji fəaliyyətin nəticələri real döyüş şəraitində öz təsdiqini tapır. Müharibə zamanı şəxsi heyətin yüksək peşəkarlığı, koordinasiyalı fəaliyyəti və mənəvi-psixoloji dayanıqlığı hərbi pedaqoji kadrların sistemli fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu təcrübə müasir çağırışlar fonunda hərbi pedaqoji fəaliyyətin davamlı təkmilləşdirilməsinin zəruriliyini bir daha ortaya qoymuşdur.

Texnoloji tərəqqi müasir hərbi pedaqoji fəaliyyətin məzmununa da ciddi təsir göstərir. Rəqəmsal texnologiyalar, simulyasiya sistemləri və məsafədən təlim platformaları hərbi təhsilin effektivliyini artırmaqla yanaşı, pedaqoji kadrların metodoloji hazırlığına yeni tələblər irəli sürür. Tarixi təcrübə göstərir ki, hərbi pedaqoji fəaliyyətin texnoloji yeniliklərə adaptasiyası təhlükəsizlik sisteminin ümumi dayanıqlığını artırır. Bu baxımdan müasir dövrdə hərbi pedaqoji kadrların fasiləsiz peşəkar inkişafı strateji zərurət kimi çıxış edir [6].

Beləliklə, müasir çağırışlar və tarixi təcrübənin təhlili göstərir ki, hərbi pedaqoji fəaliyyət milli təhlükəsizlik sisteminin dinamik və çevik komponenti kimi daim yenilənməlidir. Tarixi irsin elmi əsaslarla öyrənilməsi və müasir təhlükəsizlik reallıqları ilə uzlaşdırılması hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına, milli təhlükəsizliyin uzunmüddətli təmininə xidmət edir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat milli təhlükəsizlik kontekstində hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyətinin tarixi inkişaf mərhələlərinin sistemli və kompleks şəkildə təhlilinə əsaslanır. Araşdırma nəticələri göstərir ki, hərbi pedaqoji fəaliyyət müxtəlif tarixi dövrlərdə fərqli

ideoloji, siyasi və institusional çərçivələrdə həyata keçirilsə də, onun əsas funksional mahiyyəti – milli təhlükəsizliyin təminində insan faktorunun formalaşdırılması dəyişməz qalmışdır. Qədim və orta əsrlərdə hərbi tərbiyənin dövlət ideologiyası ilə vəhdəti, yeni dövrdə institusional və elmi əsasların formalaşması, sovet mərhələsində ideoloji təhlükəsizliyin ön plana çıxması və müstəqillik dövründə milli maraqlara əsaslanan yanaşmalar hərbi pedaqoji fəaliyyətin təkamül məntiqini aydın şəkildə ortaya qoyur.

Tədqiqatın **elmi yeniliyi** ondan ibarətdir ki, hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti ilk dəfə olaraq milli təhlükəsizliyin tarixi davamlılığı prizmasından mərhələli şəkildə təhlil edilmiş, tarixi təcrübə ilə müasir təhlükəsizlik çağırışları arasında elmi əsaslandırılmış əlaqə qurulmuşdur. Eyni zamanda, müstəqil Azərbaycan şəraitində hərbi pedaqoji fəaliyyətin məzmunu ideoloji deyil, milli dövlətçilik və peşəkarlıq prinsipləri əsasında şərh edilmiş, bu fəaliyyətin müasir hibrid və informasiya müharibələri kontekstində rolu elmi baxımdan ümumiləşdirilmişdir.

Nəticə etibarilə müəyyən edilmişdir ki, milli təhlükəsizliyin davamlı və etibarlı təmin olunması yalnız texniki və təşkilati üstünlüklərlə deyil, yüksək ixtisaslı, milli şüura malik və strateji düşüncə qabiliyyətinə sahib hərbi pedaqoji kadrların fəaliyyəti ilə mümkündür. Tarixi təcrübənin elmi təhlili və onun müasir şəraitə uyğun tətbiqi hərbi pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılmasına, eyni zamanda milli təhlükəsizlik sisteminin möhkəmləndirilməsinə real töhfə verə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Бартольд В.В. Сочинения. Т. VI. М.: Наука, 1963. 784 с. URL: https://www.academia.edu/37053028/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B4_%D0%92_%D0%92_%D0%A1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%A2_VI_%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%8B_%D0%BF%D0%BE_%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8_%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0_%D0%B8_%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%84%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%9C_1966
2. Əhmədov H. Azərbaycanın təhsil sistemi milli təhlükəsizlik kontekstində // 525-ci qəzet. 2024. URL: https://525.az/news/259625-azerbaycanin-tehsil-sistemi-milli-tehlukesizlik-kontekstinde

3. Клаузевиц К. О войне. М.: Эксмо, 2007. 864 с. URL: https://www.academia.edu/32459674/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB_%D1%84%D0%BE%D0%BD_%D0%9A%D0%BB%D0%B0%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%86_%D0%9E_%D0%92%D0%9E%D0%99%D0%9D%D0%95

4. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / ВНИИ проф.-техн. образования. М.: Высш. школа, 1990. 117, [2] с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_rc_303155/

5. Marrou H.I. A History of Education in Antiquity. London: Sheed & Ward, 1956. 424 p. URL: https://books.google.az/books/about/A_History_of_Education_in_Antiquity.html?id=wv6kSdSFTgMC&redir_esc=y

6. Məmmədzadə M. Azərbaycanda ali hərbi təhsilin inkişafının tarixi-pedaqoji tədqiqi // Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnal. 2025. Cild 5, Sayı 3, s. 15-20. URL: https://aem.az/azerbaycanda-ali-herbi-tehsilin-inkisafinin-tarixi-pedaqoji-tedqiqi

7. Məmmədzadə M. Azərbaycanda hərbi təhsil müəssisələrində tədris prosesinin idarə olunması // Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyasının Elmi

Xəbərləri. №1(43). 2025. s. 173-177. URL: https://www.pa.edu.az/upload/_PA%20jurnal %C4%B1-%201-%202025%20online.pdf
8. Toffler A., Toffler H. War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. Boston: Little, Brown and Company, 1993. 302 p. URL: https://www.amazon.com/War-Anti-War-Survival-Dawn-Century/dp/0316850241

УДК 372.8:355

Мужкан Абдулали кызы Маммадзаде
Институт Военных Научных Исследований,
Военный Университет Национальной Обороны

ОБЗОР ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: военно-педагогические кадры, национальная безопасность, исторический опыт, профессиональная подготовка, идеологическая устойчивость, стратегическое мышление

На современном этапе национальная безопасность и деятельность военно-педагогических кадров играют решающую роль в стратегическом развитии государства. В статье системно анализируются исторические этапы развития военно-педагогической деятельности: от древности до периода независимой Азербайджанской Республики. Результаты исследования показывают, что военно-педагогические кадры обеспечивали национальную безопасность не только посредством передачи знаний и навыков, но и играли ключевую роль в формировании идеологической устойчивости, национального сознания и стратегического мышления. Анализ педагогических подходов, соответствовавших государственной идеологии в древности и Средневековье, а также институциональных и научных основ нового времени позволяет проследить эволюцию военно-педагогической деятельности. Особое внимание уделяется идеологическому воспитанию советского периода и национально-духовным принципам эпохи независимости, что демонстрирует историческую преемственность и адаптационные возможности данной сферы.

Научная новизна исследования заключается в том, что деятельность военно-педагогических кадров впервые системно проанализирована в контексте исторических и современных вызовов национальной безопасности, а также выявлена взаимосвязь между историческим опытом и современными потребностями безопасности. Кроме того, работа формирует концептуальный подход к военно-педагогической деятельности в условиях независимого Азербайджана, охватывая функции профессионализма, национального сознания и стратегического лидерства.

Практическая значимость исследования заключается в совершенствовании педагогических программ и методов военной подготовки, а также укреплении морально-психологической подготовки личного состава. Экономическая эффективность исследования выражается в оптимизации процесса подготовки войск и рациональном использовании материальных и кадровых ресурсов. Работа обеспечивает теоретико-практическую основу для использования исторического опыта и разработки стратегий, соответствующих современным вызовам национальной безопасности.

UDC 372.8:355

Mujkan Abdulali Mammadzade
Military Scientific Research Institute,
National Defense University

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF MILITARY PEDAGOGICAL PERSONNEL IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

SUMMARY

Keywords: military pedagogical personnel, national security, historical experience, professional training, ideological resilience, strategic thinking

In the current security environment, military pedagogical personnel play a decisive role in ensuring national security and advancing strategic state development. This study systematically examines the historical stages of military pedagogical activities, from ancient times to the period of Azerbaijan’s independence. The results indicate that military pedagogical personnel not only contributed to national security through the transmission of knowledge and skills but also played a key role in shaping ideological resilience, national consciousness, and strategic thinking. An analysis of pedagogical approaches aligned with state ideology in the ancient and medieval periods, as well as the institutional and scientific foundations of the modern era, reveals the evolution of military pedagogical activities. Particular attention is paid to ideological education during the Soviet period and to national and spiritual principles in the period of independence, demonstrating historical continuity and adaptive capacity.

The novelty of the study lies in its systematic analysis of military pedagogical personnel in the context of historical and contemporary national security challenges. It also establishes a link between historical experience and modern security needs. Moreover, the study formulates a conceptual approach to military pedagogical activities in the context of independent Azerbaijan, encompassing professional skills, national consciousness, and strategic leadership functions.

The practical significance of the study relates to the improvement of pedagogical programs and methods in military training, as well as the strengthening of the moral and psychological preparedness of personnel. Its economic significance is manifested in improved troop readiness and more efficient resource utilization. Overall, the study provides a theoretical and practical foundation for applying historical experience and implementing strategies aligned with contemporary national security challenges.

Daxil oldu: 16.02.2026-cı il